

“İSTANBUL SU ŞİRKETİ” SÖZLEŞMESİNİN BAZI MADDELERİNİN TAHLİLİ, ŞİRKETİN SU VERME SERÜVENİ VE KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR

Dr. Halil İbrahim GÜL
h_ibrahimgul@hotmail.com

ÖZET

Bu çalışmada 1883 yılında faaliyete geçen İstanbul Su Şirketi ile yapılan sözleşmenin bazı maddeleri analiz edilmekte, sözleşmede yer alan bu maddelerin uygulanmasında karşılaşılan güçlükler, müşterilerle şirket, şirketle hükümet arasındaki ilişkiler ve bazı anlaşmazlıklar incelenmektedir. Yeni bir yöntemle su arzının toplum tarafından kabul edilme süreci ve su şirketinin başarısı araştırılmaktadır.

Su arzına ilişkin olarak kabul edilebilecek bu şirketin su satışında kullandığı yöntemler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda şirketin, toplumun ihtiyaç ve isteklerini göz önüne alarak her kesime ve şehir büyüdükçe her bölgeye ulaşmaya çalıştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Su; İstanbul Su Şirketi; Su Arzı; Toplum ve Su Şirketi; Sözleşme Tahlihi.

ANALYSIS OF SOME ARTICLES OF THE “İSTANBUL WATER COMPANY” CONTRACT, THE ADVENTURE AND THE CHALLENGES FACED THE COMPANY DURING MAKING WATER

ABSTRACT

In this study, some articles of the contract, which has been made by Istanbul Water Company established in 1883, are critically analysed. Some difficulties faced in implementing these articles, relationships and disagreements between customers and the company, and between government and the company are also examined. With new method, acceptance process of water supply by the society and success of the water company are investigated.

This study tries to determine the methods of water sale of a company which can be considered first related to water supply. As a conclusion of the study, it is found that the company tries to reach every group by taking into consideration of the needs and desires of the society and every region as the city grows.

Keywords: Water; İstanbul Water Company; Water Supply; Society and Water Company; Contract Analysis.

1. Giriş

İstanbul Su Şirketi, Osmanlı'da şirketleşme döneminin yaşandığı özellikle 19.yy. ikinci yarısında Fransız sermayesi ile su alanında kurulmuş bir şirkettir. Kurulduğu dönemde şirketi halk tarafından oldukça merak edilmiş, şirketin halka ve topluma faydalı olup olmayacağı tartışılmış ve açıkça sağlayacağı yararların ne olacağı sorusu sık sık sorgulanmıştır.

Bu beklenti ve belirsizlikler içerisinde İstanbul Su Şirketi sancılı bir dönemden geçtikten sonra kuruluşunu tamamlamış ve hizmet vermeye başlamıştır. İmtiyaz verilmesinden yaklaşık 6–7 yıl sonra şirket su satışına başlamıştır. İmtiyaz verilmesi Miladi 1874 tarihine rastlamasına karşın, sözleşmenin imzalanması (BOA. T.NF.VRK. No:32/61; T.NF.VRK. No:37/103, Sözleşme ek.) Hicri 1299–1300 (Miladi 1883) yılında gerçekleşmiş ve Şirket Hicri 1307 (Miladi 1888) tarihinde faaliyete başlayabilmiştir.

Şirket sözleşmesi birçok ilklerle doludur. Osmanlı'nın imtiyaz vererek anonim şirketler aracılığıyla halka hizmet sunması, özel sektörün önünü açtığı muhakkaktır. İstanbul Su Şirketi'nin de çok ortaklı bir yapı oluşturularak anonim şirket (BOA T.NF.VRK. No:32/61; T.NF.VRK. No:37/103, Sözleşme ek) şeklinde hizmet vermesi sağlanmıştır.

Şirket sözleşmesinde üzerinde durulması gereken dikkate değer bazı maddeler bulunmaktadır. Şirketin hangi bölgeden nereye kadar su vereceği, kimlerin şirketten bir bedel karşılığı su alabileceği, kimlerin ise şirketten ücretsiz su alabileceği konuları sözleşme maddelerinde ayrı ayrı yer almıştır. Ayrıca şirket bazı devlet kurumlarına ücretsiz su verme taahhüdünde bulunmuştur. Belki de şirket sözleşmesindeki en önemli – ilerde tartışmalara yol açacak- madde budur. Sözleşmede yangınlara da bedelsiz su vermeye ilişkin bir madde bulunmaktadır (BOA T.NF.VRK. No:32/61; T.NF.VRK. No:37/103, Sözleşme ek.). Yangınların ekonomik ve sosyal hayata verdiği zararlar düşünüldüğünde bu maddenin ne derece önemli olduğu görülmektedir. Sözleşmede göze çarpan diğer bir madde ise belediyenin¹ şirketten su satın almasıdır. Belediye, şirketin suyunu cadde parklarını sulamak için talep etmiştir.

Sadece Başbakanlık Osmanlı Arşiv (BOA) belgelerinin incelendiği bu çalışmada Osmanlı Devleti ile çok ortaklı bir Fransız şirketi olan İstanbul Su Şirketi arasında imzalanan sözleşme tahlil edilmekte, uygulamada karşılaşılan güçlükler analiz edilmektedir. Çalışma giriş ve sonuç dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Girişten sonraki ikinci bölümde sözleşmenin bazı maddeleri tahlil edilmekte, üçüncü bölümde şirketten su alan kurumlar incelenmekte, dördüncü bölümde ise uygulamada şirketin karşılaştığı zorluklar ve uyuşmazlıklar irdelenmektedir.

¹ 6. belediye dairesi Beyoğlu bölgesidir. Bu bölgenin şehirleşme bakımından Batı şehirleriyle aynı seviyede olduğu söylenebilir. Cadde ve sokakların sulanması belediyeçilik hizmetlerinin geliştiğini göstermektedir.

2. Sözleşmenin Bazı Maddelerinin Tahlili

Yukarıda birkaç maddesine değinilen sözleşmenin bu kısımda dikkate değer bazı maddeleri üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde durulacaktır. Sözleşmenin tamamına (BOA. T.NF.VRK. No:32/61; T.NF.VRK. No:37/103, Sözleşme ek.) kaynağından ulaşılabilir.

2.1. Yangınlar ve Su Şirketi

Şirket sözleşmesinin I. maddesinde, şirketin su verdiği bölgelerde yer alan gerek meskenler, gerek işyerleri, gerekse çarşı- pazarlarda çıkan yangınlara ücretsiz² su verme zorunluluğu bulunmaktadır. Bilindiği üzere belirtilen dönemde İstanbul yangınlar bakımından son derece şanssız bir durumda idi. Binaların büyük bir bölümünün ahşap olması yüzünden çıkan bir yangının diğer binalara da sıçramasının önüne geçilemiyordu. Bu nedenle çıkan bir yangının söndürülmesi son derece güç ve neredeyse imkânsızdı. Bunun için bir şeyler yapılması gerekiyordu. Şirket bu duruma çare olabilirdi. Sultan Abdülaziz Beyoğlu'nda çıkan ve günlerce devam eden büyük İstanbul yangınından son derece etkilenmiş ve bu sorunu çözmek için çareler aramıştır ("Terkos Su Şirketi" GÜL, Halil İ. Basılmamış Doktora Tezi M.Ü. Sos. Bil. Enst. İST/2009). Şirket sözleşmesine "yangınlara ücretsiz su verme" maddesini koydurarak sorunun çözümüne bir katkıda bulunmuştur. Daha sonraki dönemlerde bu uygulama kısmen başarılı olmuş, ancak bazı dönemlerde gerek kuraklıktan kaynaklanan su arzının yetersizliği, gerekse fiziki şartların olumsuzluğu (yangın musluklarının bozuk olması gibi), şirketin su taahhüdünün aksamasına yol açmıştır. (BOA ZB. NO:74/52)

Şirket yangınlara su verme maddesini zaman zaman aksaklıklar (BOA T.NF.VRK. 32/61; ZB. No:74/52) olsa da yerine getirmeye çalışmıştır. Beyoğlu ve Galata'nın nüfus yoğunluğu şirketi zorlamıştır. Şirket bu bölgelere su muslukları takmış ve bu muslukların anahtarlarını en yakın karakollara teslim etmiştir (BOA ZB. No:74/52). Bu su muslukları ve anahtarlar zamanla eskimiş ve yıpranmış birçok anahtar ise kaybolmuştur. Bu yüzden şirket ve hükümet bunların tamir ve bakımı konusunda anlaşmazlığa düşmüş, hükümet şirketten sözleşme hükümleri gereği bozulan muslukların onarımı ve kaybolan anahtarların yenisinin çıkartılmasını istemiştir. Cadde ve sokaklarda asayiş ve güvenlik için dolaşan, önemli görevler yerine getiren mahalle bekçileri, yangınlardan ilk haberdar olan kişilerdi. Ancak yangınlara müdahale için ellerinde bir yetki yoktu. Yangın musluklarının anahtarları bekçilerde olsa yangına müdahale daha kolaylaşabilirdi, ancak şirket suiistimallerden çekindiği için buna yanaşmamıştır (BOA. DH.MKT. 2136/118). Yangınların söndürülememesinin nedeni şirketin yeterince su arzı yapmadığı görüşüdür. Bu görüş kısmen doğrudur. Farklı

---

² Ücretsiz kelimesi belgelerde "meccanen" kelimesiyle karşlanmaktadır. Bu kelimenin aslı Arapça olup, çok sık kullanılan bir terimdir.

yollardan daha fazla su arzına ihtiyaç olmasına rağmen mali koşullar izin vermemiştir (BOA. Ş.D. H.U. 2808/34).

Pek tabii ki şirketin yangınlara su vermesi, sorunun tam anlamıyla çözülmesine yetmeyecekti. Der-saadet için iyi bir su alt yapısı ve itfaiye teşkilatının varlığı son derece önemlidir. Ticari bir şirketin sözleşmesinde böyle bir maddenin bulunması oldukça çarpıcıdır.

2.2. Hastaneler, Askeri Kurumlar ve Şirket

İstanbul Su Şirketi sözleşmesinin I. maddesinde yer alan *hastaneler* ve bazı *askeri kurumlara* da “*ücretsiz*” su verme, şirketin taahhüdü arasındaydı. Buna göre merkezi idarenin önemli saydığı hastaneler ve askeri kurumlar şirketten ücretsiz su alabilecekti. O dönemdeki askeri kurumların büyüklüğü ve hastanelerin sayısı göz önünde bulundurulduğunda bu kurumların ücretsiz su alması son derece önemlidir. Sözleşme zeylinin IV. maddesinde bu hastaneler Tophane'deki belediye, Haseki Nisa ve Yeni Bahçe Gureba hastaneleri olarak belirtilmiştir. Şirketin bu hastanelere vereceği her bir yatak için günlük su miktarı 40 kıyye³ dir (BOA. TNF. VRK. 37/103). Bu günlük miktarı aşan durumlarda söz konusu bu müesseseler aldıkları suyun parasını şirkete ödeyeceklerdi. Sözleşmedeki “*lüzumu miktarda*” su verilmesi ifadesi şirketle, söz konusu kurumlar arasında anlaşmazlığa yol açmıştır. “Lüzumu miktar” kavramı son derece yoruma açıktır. Kurumlar ve Şirket bu kavramı kendilerine göre yorumlamışlardır. Lüzumlu miktar kavramı yerine gerektiği kadar kavramının tercihinden dolayı ücretsiz su verme konusunda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu kavram hapishaneler ve karakollar açısından da şirketi zorlamıştır.

2.3. Sözleşmenin Diğer Önemli Maddeleri

İstanbul Su Şirketi'nden önce halka hizmet veren çeşmeler faaliyetlerine devam etmek ve su karşılığında halka yardım etmekteydi. Bu çeşmelere ilave çeşmeler yapılması düşünülmüş. Bu düşünce de şirket sözleşmesiyle hayata geçmiştir. Şirket sözleşmesinde ilk etapta 12 adet çeşme yapılması öngörülmüş, daha sonra bu sayı artırılmıştır. Şirket bu çeşmelere yine aynı şekilde “*ücretsiz*” su verecek ve bu çeşmelerden su alan kişilere karışmayacaktı. Hatta sakalar⁴ bu çeşmelerden su alıp satabileceklerdi. Şirketin kendi yaptırdığı çeşmelerden belki de kendisine rakip olabilecek bir uygulamayı kabul etmesi oldukça ilginçtir.

Şirketin devlet dairelerine ve devlete ait okullara satacağı suyun fiyatı da IX. maddede belirtilmiştir. Bu maddede şirketin, diğer yerlere sattığı fiyatın yarı fiyatından su satışı yapması kararlaştırılmıştır (BOA. TNF. VRK. 32/76).

³ 1 Kıyye (Okka) = 400 dirhem, 1 dirhem=3.207 gr.'dir (<http://tr.wikipedia.org>). Ayrıca bkz. Mehmet Zihni Pakalın 'Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü' kitabı.

⁴ Sakalar, insanların içme suyunu karşılayan , mahalle mahalle gezip, su satan kişilerdi.

Yine dikkat çeken bir madde de,(sözleşme maddelerinin tamamını; BOA T.NF.VRK. 32/61 ve T.NF.VRK 37/103 Numaralı belgelerden ulaşılabilir.) şirketin su aldığı yerlerdeki civar köylerde yaşayanların fiçı, şişe, desti gibi kaplarla istedikleri zaman istedikleri miktarda suyu alıp kullanabilecekleri, buna karşılık hiçbir bedel ödemeyecekleri maddesidir (BOA. TNF.VRK. 32/14).

İstanbul Su Şirketi Sözleşmesi önce imtiyaz verilmesiyle başlamış, ardından mukavele imzalanması, daha sonra şartname alınması ve bunlara ek maddeler eklenmesiyle yürürlüğe girmiştir. Şirket o günkü koşullara göre merkezden çok uzak yerlere, devlet kurumlarına su satışı gerçekleştirebilmiştir. Şirketin müşteri portföyü ve karşılaştığı zorluklar kayda değerdir. Şirketten su alan kurumlara da değinmekte yarar vardır.

3. Şirket'ten Su Alan Kurumlar

Şirket şehre su arzına başladıktan sonra halkla beraber devlet kurumları da şirketin en önemli müşterileri olmuştur. Bu devlet kurumlarının en önemlileri; Dar'ül-aceze, hapishaneler, karakollar, tutukevleri, askeri kurumlar, merkezi hastaneler, Bab-ı Ali, belediyeler, dini kurumlar ve yabancı hükümet erkânının ağırlandığı devlet saraylarıdır.

Dar'ül-aceze⁵, şirketin en önemli müşterisi olmuştur. Belki de bunun en büyük nedeni Dar'ül-aceze'nin şirketten sonra kurulmuş olması ve faaliyete geçmesidir. Dar'ül-aceze, Payitahtın şirket sözleşmesine koydurduğu bazı devlet kurumlarına 'ücretsiz su verme' maddesinin otomatik olarak dışında kalmıştır. Dolayısıyla şirket, Dar'ül-aceze'ye hatırı sayılır bir şekilde su satışı gerçekleştirmiştir. Dar'ül-aceze şirketten, gerek inşaatı esnasında gerekse inşaat bitiminde su satın almıştır (BOA. DH.MKT. 1191/28 ve BOA. DH. MKT. 886/73). Burada şirketin hem kullanma suyu hem de içme suyu satışı gerçekleştirdiği ortaya çıkmaktadır. Kullanım suyu, su satışında içme suyu kadar olmasa bile önemli bir yere sahip olmuştur. Çünkü şirket, diğer devlet kurumlarının inşaatı sırasında da kullanım suyu satmıştır. Hapishaneler, tutukevleri ve karakollar bu kurumların başındadır.

Dar'ül-aceze şirkete borçlarını zamanında ödemiş belki de tek kurumdur. Dar'ül-aceze borç ödemesini hiç aksatmamıştır. Şirket alacağını çoğu zaman Osmanlı Bankası şirket hesabından, bazen çek yaprağı (BOA. DH. MKT. 1217/47 ve BOA. DH. MKT. 952/30) şeklinde, bazen de şirket memurları (BOA. DH. MKT. MHM. 703/7 ve BOA. DH. MKT. 928/41) vasıtasıyla elden tahsil etmiştir.

Hapishaneler, karakollar, tutukevleri⁶ şirketin diğer önemli müşterileri arasındaydı. Bu kurumlar da şirketten su talebinde bulunmuşlardır. Kuraklıktan dolayı

⁵ Belgelerde Dar'ül Aceze, Dar'ül Hayır olarak da geçmektedir. İkisi de aynı kurumdur.

⁶ Harbiye tutukevi, şirketten hem yapım aşamasında hem de faaliyeti döneminde su satın almıştır.

yaşanan su sıkıntısının dışında şirket bu kurumlara su temin etmiştir. Bu kurumlar su ihtiyaçlarını Halkalı ve Kırkçeşme sularından karşıyorlardı. Ancak her iki suyun da su yollarının bozuk ve kullanılabilir olmaması şirket suyuna talebi artırmıştır (BOA. DH. MB. HPS. 82/28).

Şirketin bir diğer önemli müşterisi de Emniyet Genel Müdürlüğü ve Polis Okulu'dur. Şirket bu kurumlara önemli miktarda su satmıştır. Ayrıca yangınlara karşı önlem almak için şirket bu müesseselere yangın muslukları da takmıştır (BOA. DH. EUM. LVZ. 59/53 ve 67/55)

Devlet sarayları da şirketin önemli müşterileri arasında bulunmaktadır. Yıldız ve Dolmabahçe Sarayları (BOA. DH. İD. 77/3. ve HH.d. 27951) şirketten önemli miktarda su almışlardır. Sarayların gerek kendi nüfusunun fazlalığı gerekse yabancı misafirlerin ağırlandığı mekânlar olması modern bir usulde su getirilmesini gerekli kılmıştır. Saraylara su getirilmesiyle yetinilmemiş, bununla birlikte yangın muslukları da bağlanmıştır. Bu mekânlar Osmanlı'nın dış dünyaya açılan kapıları olduğundan yeni bir yöntemle su getirilmesi çağdaşlaşma ve ilerlemenin bir göstergesi olmuştur.

Şirketin su sattığı başka bir kurum ise dini merkezlerdir (BOA. DH.MKT. 839/49). Dini merkezler Müslümanlar için toplanıp ibadet edilen dergâhlar, gayrimüslimler için ise kiliselerdir. Bu iki toplum için en iyi örnek "Şazeli Dergâhı"⁷ ve "Ayanikolo Kilisesi"dir. O dönemin İstanbul'unda değişik dinlere, farklı milletlere, çeşitli gruplara mensup kişileri görmek olağan bir şeydi. Bu derece karışık bir kompozisyonda bir arada yaşayan bu insanlar kendi faydalarına olan birçok yenilikleri kabullenmişlerdir. Modern tarzda su isalesi de bu yeniliklerden biri olmuştur.

Şazeli Dergâhı hem selamlık hem de haremlik bölümlerine su almıştır. Bununla birlikte dergâhta görevli memurların evlerine de su bağlanmıştır. Dergâhta yıllarca hizmet veren Şeyh Zafer Efendi kendi yaşadığı mekâna da su isalesi yaptırmıştır. Dergâhın borçlarını belediye ödemiş; ancak ödenen bu borçların karşılığını İçişleri Bakanlığı'ndan alamamıştır (BOA. DH. MUİ. 23-2/9).

Hamamlar ve çeşmelerin de Terkos suyu aldığını belgelerde görmekteyiz. Şirket sözleşmesinde çeşme yapımı ve bu çeşmelere ücretsiz su temini maddesi olmasına rağmen; kuraklık ve su kıtlığı çekilen dönemlerde bu çeşmeler dışında kalan çeşmelere su verilmiştir. Yine aynı şekilde su kıtlığı çeken hamamlar da şirketten su almışlardır. Bu iki duruma da en iyi örnek; "Orhaniye Hamamı" ve "Ortaköy Çeşmeleri" (BOA. DH. MKT. 1442/90) dir. Halkalı ve Kırkçeşme gibi kaynaklardan karşılanan bu gibi yerlerin suları, bu kaynakların fiziki şartlarının yetersizliği ve sağlıklı su yüzünden

⁷ Şazeli Dergâhı Beşiktaş'ta bulunmaktadır. Dönemin bütün padişahları tarafından desteklenmiştir. Özellikle II. Abdülhamit her türlü desteği vermiştir. Dergâhın var olan bütün problemleriyle bizzat ilgilenmiştir. Ayanikolo kilisesi ise Beyoğlu'ndadır. Yabancıların ve Gayrimüslimlerin oldukça yoğun olması kilisenin su ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Arşivde sadece bu iki kurumun belgelerine rastladık. Fakat şirketin daha fazla dergâh ve kiliseye su verdiği tahmin edilmektedir.

şirket suyuna ihtiyaç duymuşlardır. Halka açık umumi yerlerin susuz kalması salgın hastalıkların⁸ artmasına yol açabilirdi.

Şirketin müşterilerinden biri de İstanbul Belediyeleridir. Belediyeler, şirketin müşteri portföyünün farklı bir yönünü temsil eder. Hangi belediyelerin şirketten suyu nasıl ve kaç paradan alacağı belirtilmiştir. Buradan şu anlaşılmaktadır: Belediyeler, şirket için “garanti” müşterilerdir. Cadde ve sokakların sulanması şirket tarafından yapılmıştır (BOA. Y.PRK.ŞH. 13/20, DH.MKT. 685/9, İ.HUS. 107/1321, DH. MKT. 2019/82, İ.MMS. 121/5205). Belediye sözleşme şartlarını yerine getirmediği takdirde yıllık 600 Osmanlı lirasını şirkete ödemek zorunda kalacaktı (BOA İ.MMS. 121/5205). Zamanla şehrin büyüüp gelişmesi, yeni yerleşim yerleri ve yeni cadde ve sokakların açılması, sulama konusunda hem şirket hem de belediye çıkar çatışmasına girmişlerdir (BOA. Ş.D. 2730/1 ve Y. PRK. TNF. 2/22).

Genel anlamda su şirketinin müşterileri yukarıda sayılan kurumlar olmakla birlikte, her ne kadar belgelerde hane halkı için bir su faturasına rastlamasak da halka da su satmıştır. Beyoğlu ve Galata civarında yaşayanların hayat standardı iyi, alım gücü de yüksek olduğundan şirketten su almış olmaları şüphe götürmez bir gerçektir. Şirket bu kurumlara ve diğer müşterilerine su satmakla kalmamış aynı zamanda musluk malzemesi satışı da gerçekleştirmiştir. Su satışı gerçekleştirilen yerlerde musluk malzemesi ihtiyacı da vardı. Bu malzemelerin birçoğunu şirket karşılamıştır. Avrupa’da öteden beri kullanılmaya başlanan bu malzemeler, Osmanlı’da yeni yeni kullanılmaya başlanmıştır. Bu malzemelerin en önemlileri; musluk, sifon ve su saatidir (BOA. DH.MKT. 158/41).

4. Şirketin Karşılaştığı Çeşitli Zorluklar

Gerek kuruluş aşamasında gerekse faaliyete başladıktan sonra şirket, birçok problemle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle su satışı yapmaya başladığı dönemde şirketin kendi içinden kaynaklanan ve kendisi dışında gelişen bazı sıkıntıları vardır.

Şirketin karşılaştığı en büyük problemlerden biri istimplâk meselesidir (BOA. Ş.D. 1219/1 ve DH. MKT. 730/52). Şirket farklı yerlerde farklı istimplâk sorunlarıyla karşılaşmıştır. Şirketin su vermeye başladığı yıllarda Terkos Gölü civarında yaşayan köylülerin arazilerini su basmıştı. Bu su basmaları sonucu köylülerin çayır, mera ve tarlada toplanan ürünleri sular altında kalmış ve bir zarar söz konusu olmuştu. Köylüler zararlarının karşılanmasını istemiş, tazminat talebinde bulunmuşlardı (BOA. DH.MKT. 1612/45, DH.MKT. 1467/64, DH.MKT. 1475/72 ve DH. MKT. 1489/70). Köylülerle yaşanan başka bir ihtilaf ise su yollarının kullanılmasıdır. Şirket su yollarının kullanımının kendisine ait olduğunu köylüler ise tam aksini iddia etmekteydiler. Bunun dışında su borularının geçtiği arazilerin bedellerinin ödenmesi konusu ve şirketin arazi

⁸ Kolera, Tifo, Humma, Dizanteri o dönemin önemli hastalıklarındandır.

sahiplerinden habersiz el koyduğu tarlalar, şirketle köylüleri karşı karşıya getirmiştir (BOA. DH. MKT. 573/31 ve DH. MKT. 730/52).

Şirket şehir merkezinde de arazi sorunları yaşamıştır. Şirket havuzlarının yapılacağı yerlerde arsa sahipleri dışında bu arsalar üzerinde hak iddiasında bulunanlar olmuştur. Arsa sahipleriyle anlaşmaya varılmasına rağmen, üçüncü kişilerin de arsalar üzerinde hak iddia etmesi şirketi zora sokmuştur (BOA. DH.MKT. 2191/72, Y.PRK. A. 5/15, DH.MKT. 573/31 ve DH.MKT. 782/6).

Arsa sahipleriyle şirket, istimlâk bedellerinin miktarı konusunda da uyuşmazlık yaşamıştır. Arsa sahiplerinin bir bölümü ödenen ya da ödenecek rakamı çok az bulmuşlardı. Hatta arsa bedelinin 50 katı para talebinde bulunanlar bile oluyordu (BOA. ŞD. 2745/1). Bu sorunun çözümü önce istimlâk komisyonuna havale ediliyor, anlaşmazlık burada çözülememişse mahkemeye havale ediliyordu (BOA. DH. MKT. 576/8 ve DH. MKT. 602/71).

Bütün bunlardan o dönemdeki “arazi rantının” oldukça yüksek olduğu anlaşılabilir. Bu sorunun bir türlü çözülememesi, bir Fransız şirketi olmasından dolayı Fransa’yı endişelendirmiş ve elçiliğine bu problemin biran önce çözülmesi için talimat vermiştir (BOA. Y. EE. 78/25 ve DH. MKT. 71/15).

İstimlâk meselesi şirketin faaliyete başladığı ilk yıllarında yaşandığı gibi, daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Şehir büyüyüp geliştikçe bu durum da devam etmiştir. İstimlâk sorunun en önemli sorunlardan biri olduğu aşikârdır.

Kuraklık ve su sıkıntısı şirketin karşılaştığı diğer önemli bir sorundur. Şirketin, gerek sözleşmesi uyarınca, gerekse su satışı gerçekleştirdiği müesseslere kesintisiz su vermesi önemlidir. Yağmur yağmadığı ya da yetersiz yağdığı yıllarda hem içme hem de kullanma suyu bulmakta zorluklar yaşanmış, şirket bu nedenle yeteri kadar su arzında bulunamamıştır. Bundan dolayı şirket birtakım önlemler almak zorunda kalmış, su kesintisi ve su miktarını azaltmak suretiyle sorunu giderme yoluna gitmiştir (BOA. DH. MKT. 576/8). Bu uygulama su alan kurumlarda bazı memnuniyetsizlikler oluşturmuştur. Şirketin Harp Okulu ve Askeriyeye verdiği su miktarını kısması, şirketle İçişleri Bakanlığı’na karşı karşıya getirmiştir (BOA. DH. MKT. 2228/74). Gelenek görenek açısından Avrupa’dan farklı bir yaşantısı olan Osmanlı milleti, su kullanımı konusunda da Avrupa’dan ayrılmaktaydı. Asker ve personelin temizlenme ve yıkanma ihtiyacı (BOA. DH. MKT. 22/75 ve DH. MKT. 393/48) yüzünden suyun bir miktar dahi azaltılması ya da kesilmesi kabul edilebilir bir durum değildi. Aynı şekilde hapishanelerin suyunun kesilmesi büyük sorunlara yol açmaktaydı. Susuzluğun giderilmesi için mahkûmlardan yararlanma yoluna gidilmiştir. Mahkûmlar üç gruba ayrılarak jandarma gözetiminde her gruba 10 mahkûm verilerek su getirme yoluna gidilmiştir. Ancak bu yolun başarılı olduğu söylenemez. Bu yolla ihtiyaçların ancak dörtte biri karşılanabilmiş, buna karşılık her üç mahkûmdan ikisi firar etmiştir. Bazı senelerde had safhaya ulaşan kuraklık ve su sıkıntısı, suyun devlet kurum ve dairelerine

“münavebeli” (BOA. DH. MB. HPS. 82/28) (nöbetleşe) verilmesini gündeme getirmiştir. Şirketle birlikte diğer su kaynaklarının da yetersiz olmasından dolayı bu uygulamadan yeterli sonuç alınamamıştır. Susuzluğun giderilememesinin bir diğer sebebi de şirket sözleşmesinde yer alan “lüzumu kadar su verilmesi” kavramının şirket ve devlet yetkililerince farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktaydı. Şirket sözleşmesinde “lüzumu kadar su verilmesi” yer alıyordu, ancak uygulamada “istenildiği kadar su verilmesi” talebi (BOA DH. MKT. 22/75. DH.MKT. 393/48), devletle şirketi karşı karşıya getirmiştir.

Devlet kurumlarının su borçlarını zamanında ödememesi de şirketin zorda kaldığı başka bir sorun olmuştur. Şirketin müşteri portföyünü genellikle devlet kurumları oluşturuyordu. Her kurum için baktığımızda sarayın ödemesi gereken oldukça yüklü rakamlar ortaya çıkmaktaydı. 20.yy. ilk çeyreğinde borç ödeme oldukça yavaştı. Özellikle Balkan Savaşı öncesi ve sonrası şirket alacaklarını tahsil etmede sıkıntı çekiyordu. Bu sorun “Nüfus Hâsılatı”⁹ndan karşılanarak su şirketinin alacakları kısmen ödenmiştir. (BOA. Ş.D. 2842/17.)

Zamanla şehre verilen suların temizliğinden şüphe edilmesi ve salgın hastalıkların artması da (BOA. DH. UMVM. 100/19) şirketi ciddi manada etkileyen başka bir konudur. Şirketin ilk yıllarında şehre verilen su, geleneksel su kaynaklarına nazaran daha içilebilir bir durumda idi. Yıllar geçtikçe Terkos suyu kirlenmiş ve bu kirlilik sonrası ortaya çıkan salgın hastalıkların da sudan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Salgın hastalıklardaki artışın tek nedeninin Terkos suyunun kirlenmesi olduğu söylenemez. Diğer su kaynakları da belki de daha fazla oranda salgın hastalıkların sebebi olabilirdi. Belirtilen dönemde tifo, kolera, humma, sıtma ve dizanteri¹⁰ hastalıklarında gözle görünür bir şekilde artış olmuştur.

Şirketin çekindiği bir konu da sakalarla yaşanabilecek su rekabetidir. Sakalar hiçbir ücret ödmeden çeşmelerden aldıkları suları mahalle mahalle, ev ev dolaşarak doğrudan halka satıyorlardı. Şirket sözleşmesinde, sakaların bedelsiz su alacağı çeşmelerin yapılması kararlaştırılmıştır. Sakalar gerçekten şirketle rekabet edebilecek miydi? Başka bir deyişle şirket sakaların rekabetinden çekiniyor muydu? Kanaatimizce böyle bir rekabetin olması söz konusu olamaz. Çünkü şirketin su verdiği yerler genellikle devlete bağlı kurumlar ya da refah seviyesi yüksek, alım gücü yerinde olan kişiler olduğundan rekabetin ortaya çıkması son derece güçtür. Bir rekabet söz konusu olmuşsa su kalitesi yükseltilmiş geleneksel vakıf suları ile olmuştur diyebiliriz (BOA. Y. EE. 78/25).

⁹ Nüfus Hâsılatı kavramının bütçe kalemlerinden biri olma olasılığı oldukça yüksektir. Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıktığı tahmin edilmektedir.

¹⁰ BOA. DH. UMVM. 118/3. H. 1332 Tarihli belgede bir hafta içinde 1 kolera, 77 tifo (1'i ölümlü), 16 humma vakasına rastlandığı belirtilmiştir.

Diğer yandan bazı çeşme gedikleri¹¹ de şirketin kendi bölgelerindeki evlere su vererek şirketin haksız rekabette bulunduğunu iddia etmişlerdir (BOA. DH.MKT. 1397/58).

Önemli başka bir sorun da, su şirketinin Osmanlı'nın mı yoksa Fransa'nın mı olduğu üzerine yapılan tartışmadır. Zaman zaman Fransız elçiliğinin şirketin iç işlerine karışması bu tartışmayı başlatmıştır. Elçiliğin halledilmemiş bazı konularda hükümete karşı aldığı olumsuz tavır, Dışişleri tarafından sert karşılık bulmuştur. Aslında elçiliğin kendince haklı olduğu konular da vardı. Nitekim halledilmemiş birçok sorun bulunmaktaydı; Kâğıthane suları meselesi, kışlara verilecek ücretsiz suyun miktarının belirlenmesi, şirketin satın aldığı arsaların istimlâk sorunu, suyun fiyatı ve yurt dışından getirilecek alet ve edevatların gümrükten muafiyeti vb. (BOA. Ş.D. 27/45) sorunların çözülmemiş olması Fransa'yı endişelendirmekteydi. Bununla birlikte şirkette Fransız sermayesi ağırlığının olmasına rağmen Osmanlı'ya bağlı bir anonim şirketti. Bazı demiryolları ve rıhtım şirketleri nasıl Osmanlı kanun ve yönetmeliklerine tabi ise; su şirketi de aynı kanun ve yönetmeliklere tabiydi (BOA Y.EE. 78/25). Dolayısıyla şirketin taleplerini elçilik vasıtasıyla iletemeyeceği, doğrudan doğruya kendisinin iletmesin daha doğru olacağı hükümetçe ısrarla vurgulanmıştır.

Şirket ve şirket çalışanlarının güvenliğinin sağlanması da ciddi bir problem oluşturmuştur. Şirketin başarıyı yakalamasıyla beraber (belki de başarılı olmasını istemeyenler tarafından) çeşitli dedikodular çıkartılmış, şirketin piyasa değerini düşürmek ve su satışını engellemek (BOA. DH. İD. 41/52) için çaba ve gayret gösterilmiştir. Şirket çalışanları için aslı astarı olmayan iddialar ortaya atılmış, bunun sonucunda da şirket elamanlarının can ve mal güvenliği tehlike altına girmiştir (BOA. DH.EU. AYŞ 55/32). Yine aynı şekilde şirketin su makineleri birtakım kendini bilmez kişilerce tahrip edilmiş çalışması engellenmiştir (BOA. TN. VRK. 54/19). Gerek şirket çalışanlarının gerekse şirketin sahip olduğu taşınmazların uğradığı saldırıların arkasında kimlerin olduğu ve bunu hangi niyetle yaptıkları, üzerinde durulması gereken bir konudur.

5. Sonuç

Yaklaşık 50 yıl hizmet veren İstanbul Su Şirketi, su verme imtiyazı olan bölgenin dışındaki çok farklı semtlerden de su talebiyle karşılaşmıştır. Kâğıthane deresinin ıslah edilmesinde de su şirketinden faydalanılmıştır (BOA. TN. VRK. 39/120). Şirket suyundan toplumun her alanda faydalandığı görülmektedir. Şehrin her yerinde varlığından şüphe edilmeyen şirket, Cumhuriyetin ilk çeyreğinde korumacılık ve devletçilik politikalarından nasibini almıştır. Yabancı yatırımları alamayan bu

¹¹ İş yeri veya bir malın satışını gerçekleştiren kişilerdir. Gedik sistemi Osmanlı'nın son dönemlerinde görülmüş; Ahilik geleneğinin devamıdır diyebiliriz. Yeni iş yeri açmak, esnaf arasındaki dayanışmayı sağlamak, tekelcilik ve karaborsacılık gibi durumları önlemek için kurulmuştur. 1913 yılında ilgasından sonra esnaf belli bir süre başıboş kalmış ve kargaşa ortamı oluşmuştur diyebiliriz.

dönemde Osmanlı'dan kalan işletmelerin birçoğu millileştirilmiştir. İstanbul Su Şirketi millileştirilen ilk şirket olmasıyla, kendinden sonra kurulan su şirketlerine model olmasıyla, gündelik hayata getirdiği yeniliklerle ve suyun pazarlanması ve satışında uyguladığı metotla kendi döneminde bir gündem olmuştur. Şirketin yaşadığı tecrübeler kendisinden sonraki su şirketleri açısından da model oluşturmuştur. İstanbul Su Şirketi'yle başlayan Avrupalı tarzda su arzı ya da suyun "değerli mal" olma özelliği diğer su şirketleriyle devam etmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT.)

DH.MKT. 22/75.

DH.MKT. 71/15.

DH.MKT. 158/41.

DH.MKT. 393/48.

DH.MKT. 573/31.

DH.MKT. 576/8.

DH.MKT. 602/71.

DH.MKT. 685/9.

DH.MKT. 730/52.

DH.MKT. 782/6.

DH.MKT. 839/49.

DH.MKT. 886/73

DH.MKT. 928/41.

DH.MKT. 952/30

DH.MKT. 1191/28.

DH.MKT. 1217/47.

DH.MKT. 1397/58

DH.MKT. 1442/90.

DH.MKT. 1467/64.

DH.MKT. 1475/72.

DH.MKT. 1489/70.

DH.MKT. 1612/45.

DH.MKT.2019/82.

DH.MKT. 2136/118

DH.MKT.2191/72.

DH.MKT.2228/74.

DH.MKT. MHM. 703/7.

DH.EU.AYŞ. 55/32. DH.EUM. LVZ. 59/53

DH.EUM.LVZ.67/55

DH.İD. 77/3.

DH.İD.41/52.

DH.MB.HPS. 82/28.

DH.MUİ. 23-2/9.

DH.UMVM. 100/19.

DH.UMVM.118/3.

Ticaret ve Nafia Nezareti (TN.)

TN.VRK.32/14

TN.VRK.32/61 (Terkos Su Şirketi Sözleşmesi).

TN.VRK. 32/76.

TN.VRK. No:37/103

TN.VRK.39/120.

TN.VRK.54/19.

Zaptiye Nezareti(ZB)

ZB. 74/52.

Şurayı Devlet (ŞD)

ŞD.27/45.

ŞD.1219/1.

ŞD.2730/1.

ŞD.2745/1.

ŞD.H.U.2808/34.

Yıldız Evrakı (Y.E.)

Y.EE. 78/25.

Y.PRK.A. 5/15.

Y.PRK.ŞH. 13/20.

Y.PRK.TNF. 2/22.

İdari Mahsusa (İM)

İ.MMS. 121/5205.

İ.HUS. 107/1321.

Hazine-i Hassa

HH..d.27951.

